

МЕНТАЛЬНІСТЬ (від лат. *mens* — розум, спосіб мислення, склад душі) — сприйняття і тлумачення світу в системі духовного життя народу, нації, соціальних суб'єктів. У сучасній філософській, соціологічній, історичній і політологічній літературі існує значна кількість тлумачень змісту терміна «ментальність» (див. також [Національний менталітет](#)): від розширеного визначення як душі, психології, національного характеру, вдачі у поєднанні зі специфікою світосприйняття взагалі, картини світу, властивій певній спільноті, до обмеження змістового поля поняття складом думок, умонастроєм, розумовими здібностями певної соціальної та етнічної єдності, навіть особливостями особистісного світосприйняття, психологічного складу представників певної етнічної спільноти або історичної епохи. Так розглядали цей феномен представники Нової історичної школи (школи «Анналів»), насамперед Л. Ладюрі, М. Блок, Ж. Ле Гофф, Ж. Дюбі та Г.-В. Гетц.

У широкий наук. обіг термін «менталітет» увели представники франц. школи «Анналів» Ж. Ле Февр і М. Блок, запозичивши його в Л. Леві-Брюля, який визначав це як феномен «пралогічне мислення дикунів», а Ж. Ле Февр і М. Блок — як колективну психологію суспільств на стадії цивілізації, застосовуючи його до психології людей минулих епох. Франц. слово «*mentalite*» вважають таким, яке складно адекватно перекласти на ін. мови, оскільки воно означає «умонастрій», «мислител. настанова», «колективне уявлення», «уявлення взагалі» і «склад мислення». Проте, на думку рос. дослідника О. Гуревича, той зміст, що в нього вклали Ж. Ле Февр і М. Блок, найближче передають поняття «бачення світу» чи більш вузько — «спосіб думання». Представники школи «Анналів» вважають, що М. всюдисуща, адже пронизує все люд. життя. М. існує на всіх рівнях свідомості і поведінки людей, тому важко визначити її межі. Водночас М. не є ідеологією, яка має справу з продуманими системами мислення; М. залишається сферою невідрефлектованого і логічно не виявленого. М. — не філософська, наукова чи естетична система, а той рівень суспільного світоуявлення, на якому думка не відділена від емоцій, латентних звичок і прийомів свідомості. Ідеї на рівні М. — не завершені в собі, народжені індивідуальною свідомістю духовні конструкції, а власне змінюване сприйняття ідей певним соціальним середовищем. Під тиском історичної реальності та умов індивідуального існування певною мірою змінюються і самі ментальні структури, що зумовлює перетворення ментальних особливостей у розвитку конкретної спільноти з плином історичного та біологічного часу її існування.

Єдність ознак утворює свою особливу сферу, якій

властиві специфічні закономірності і ритми. Ця сфера суперечливо й опосередковано пов'язана із світом ідей, що панують у суспільстві, але ніколи не зводиться до нього. Тому і завдання, що постає перед дослідником М., полягає у необхідності виявити ті мислительні особливості, спроби світосприйняття, звички свідомості, що були притаманні представникам конкретної епохи і про які вони самі могли і не підозрювати, застосовуючи їх «автоматично», не піддаючи критичного аналізу. Саме завдяки такому підходу (на думку Ж. Ле Февра і М. Блока) вдалося б пробитися до глибин. пластів свідомості, які найтіснішим чином пов'язані із соціальною поведінкою людей, «підслухати» те, про що ці люди могли лише здогадуватися, тільки «проговоритися» незалежно від своєї волі.

Зведення М. до спільного психологічного оснащення наявне у деяких дослідженнях учених України та діаспори. Це частково пояснюється філософськими настановами українських дослідників, акцентуацією уваги на кордоцентризмі українського світосприйняття, внаслідок чого і сама М. виступає способом світопереживання, а не як «передумування» світу. Дещо іншою є концепція М. у Ж. Ле Гофф, який розглядав М. швидше як традицію, звичку, певний обсяг свідомості. М. — манера мислити, не сформульована чітко і не в повному обсязі усвідомлювана. Інколи вона не має певної логіки раціонального світосприйняття і притаманна певній епосі чи соціальній групі. М. виявляється в характері мислення народу, способі його дій, психологічних особливостях, світобаченні та поведінкових реакціях, культурі й віруваннях, традиціях і звичках людей. Проте не можна не погодитися з О. Гуревичем, що саме «розмитість» поняття «ментальність» має переваги під час проведення дослідження глибинних пластів буття людських спільнот. Цей термін залишається дискусійним, оскільки його зараховують до соціальної психології (Р. Манду), ідеології (Ж. Дюбі), «уявлюваного» (Ж. Ле Гофф), «історії людських уявлень» (Г.-В. Гетц), адже раціональні схеми не висвітлюють усіх пластів у розумінні і трактуванні історії існування конкрет. спільноти та глибин. основ її буття й розвитку. Аналіз виникнення та утвердження поняття «М.» дає можливість стверджувати, що з'ясування ментальних основ розвитку етнічних спільнот пов'язані з процесом національного «народження» сучасної Європи.

Пошуки, що проводять в українській діаспорі майже одночасно у тому ж напрямку, свідчать, що і в Україні триває процес становлення укр. нації, перерваний її приєднанням до рад. «народів-братів». Із прагматичного погляду застосування терміна «М.» пов'язане з пошуками

тих «граничних засновників», що мають стати основою прогнозів щодо майбутнього нації. Гол. питання, на яке має відповісти історик ментальностей: чого чекати нації від себе та світові від нації? Дослідження архетипів і ментальних структур конкретної етнонаціональної спільноти дозволить створити реал. прогнози її майбутнього, певним чином вималювати унікальне обличчя нації на тлі історії. Для виявлення особливостей розвитку українців та їхніх відмінностей від інших народів зазвичай аналізують не лише об'єктивні характеристики, заковані в економіці, соціальному, політичному та громад. устрої, а й суб'єктивні характеристики.

Можна виділити кілька основних напрямів дослідження рис української ментальності:

- порівняльний аналіз української ментальності як певної цілісності стосовно ментальних особливостей інших етнонаціональних спільнот (зазвичай поляків чи росіян);
- характеристика внутрішніх суперечностей української ментальності як певної самодостатньої цілісності;
- аналіз української ментальності через виділення певних світоглядно психологічних типів із визначенням набором ментальних характеристик;
- вивчення впливу радянської і сучасної російської пропаганди на українську ментальність.

Поєднання результатів цих досліджень може стати основою формування «завершеного», науково обґрунтованого образу українця. На формування української М. істотно вплинули понад 300 р. колоніальної залежності. У 20 ст. процеси формування модерної укр. М. деформовані Голодомором як національною катастрофою. Три революційні хвилі (1990–91, 2004, 2013–14) та «гібридна війна» сприяли подоланню частиною українців комплексу «меншовартості» та відповід. йому поведінкових стереотипів, характерних для населення колоніальних країн, зменшили спричинену геноцидом «національну травму». Проте М. значної кількості українців унаслідок впливу чинників минулого і російської пропаганди залишається суперечливою, поєднуючи типологічно несумісні інтенції, що є однією з головних причин труднощів розвитку країни.

Рекомендована література

1. Григорієв Н. Я. Українська національна вдача. Вінніпег, 1941;
2. J.-E. Mace. Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine, 1918–1933. Cambridge, 1983;
3. Ле Гофф Ж. Цивілізація середньовікового Запада / Пер. с франц. Москва, 1992;
4. Українська душа: Сб. К., 1992;
5. Гуревич А. Я. Исторический синтез и школа «Анналов». Москва, 1993;
6. Грабовський С. Поняття ментальності в суспільних науках // Генеза. 1995. № 1–3;
7. Нельга О. В. Теорія етносу: Курс лекцій. К., 1997;
8. Грабовська І. Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру // Сучасність. 1998. № 15;
9. Феномен нації. Основи життєдіяльності. К., 1998;
10. Додонов Р. А. Теория ментальности. Учение о детерминантах мыслительных автоматизмов. З., 1999;
11. Грабовська І. Українська ментальність крізь призму ХХ століття // Пам'ять століть. 2000. № 1–2;
12. Бичко Б. Ментальні особливості національної самосвідомості // Філософ. обрії. 2000. № 3;
13. Вундт В. Психология народов: Сб. Москва; С.-Петербург, 2002;
14. Колісник О. П. Культура, ментальність і національний характер // Пробл. заг. та пед. психології. 2002. Т. 4, ч. 1;
15. Небилиця Н. В. Менталітет як світоглядна та теоретична проблема // Культура народів Причорномор'я. 2004. № 51;
16. Проблеми теорії ментальності. К., 2006;
17. Козловський С. О. Вплив чернецтва на формування категорії «держава» у колективній ментальності населення Київської Русі (XI–XIII ст.) // Видубиц. Михайлів. монастир – погляд крізь віки: Зб. мат. наук. конф., присвяч. 940-літтю Свято-Михайлів. Видубиц. монастиря. К., 2010;
18. Шкуренко К. О. Визначення поняття «ментальність» у науковому дискурсі // Гілея. 2013. № 72.

І. М. Грабовська, С. І. Грабовський

Бібліографічний опис:

Ментальність / І. М. Грабовська, С. І. Грабовський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-66534>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України (докладніше).